

UNIVERZITET U BEOGRADU
SAOBRAĆAJNI FAKULTET

Dalibor PETROVIĆ

SOCIOLOGIJA e-KOMUNIKACIJA

BEOGRAD
2024.

Dalibor Petrović
SOCIOLOGIJA e-KOMUNIKACIJA
II izdanje

Recenzenti: dr Marija Babović
dr Ana Martinoli
dr Jelena Kleut

Za izdavača: dr Nebojša Bojović, dekan

Glavni i odgovorni urednik: dr Mirjana Bugarinović

Tehnički urednik: Predrag Knežević

Korice: Branka Mrđen

Izdavač: Univerzitet u Beogradu – Saobraćajni fakultet,
Vojvode Stepe 305; telefon: 011 3976 017;
fax: 011 3096 704; www.sf.bg.ac.rs

Priprema: Izdavačka delatnost Saobraćajnog fakulteta;
telefon: 011 3091 344; idsf@sf.bg.ac.rs;
(skriptarnica) sfknjige@sf.bg.ac.rs

Štampa: DONAT GRAF DOO BEOGRAD,
Vučka Milićevića, 29, 11306 Grocka;
telefon: 011 29 28 265; www.donatgraf.com

Tiraž: 200 primeraka

ISBN 978-86-7395-455-4

Na osnovu odluke Uređivačkog odbora Saobraćajnog fakulteta Univerziteta u Beogradu broj 807/2 od 12. juna 2024. godine, odobrava se za upotrebu u nastavi kao osnovni udžbenik za predmet „Sociologija komunikacija” na osnovnim studijama i „Globalne komunikacije i društveno umrežavanje” na master studijama.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.77(075.8)
004.738.5:316(075.8)

ПЕТРОВИЋ, Далибор, 1973-

Sociologija e-komunikacija / Dalibor Petrović. - 2. izd. - Beograd : Univerzitet, Saobraćajni fakultet, 2024 (Beograd : Donat graf). - 244 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 200. - Biografija autora: str. [245]. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 225-235. - Registar.

ISBN 978-86-7395-455-4

a) Комуникација б) Друштвене мреже -- Интернет -- Социолошки аспект

COBISS.SR-ID 150900745

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
-----------------------	----------

I OSNOVNI POJMOVI I TEORIJE.....	11
---	-----------

1. Razumevanje komunikacije	13
1.1. Simbolička interakcija	14
1.2. Kodifikovanje komunikacije	16
1.3. Struktura komunikacionog procesa	17
1.4. Socijalna interakcija	24
1.5. Modeli komunikacije	26
Pitanja za proveru znanja	28
2. Osnovni pristupi proučavanju interpersonalne onlajn komunikacije	29
2.1. Sociologija e-komunikacija	29
2.2. Kanal ili prostor za onlajn komunikaciju?	33
2.3. Transmisiona i prokreativna onlajn komunikacija	35
2.4. Funkcije interpersonalnih medija	37
2.5. Pregled najznačajnijih teorija interpersonalne onlajn komunikacije ...	39
2.5.1. Teorija koristi i zadovoljstva	39
2.5.2. Teorija sadržajnog bogatstva medija	40
2.5.3. Teorija interpersonalnih medijskih niša	41
2.5.4. Teorija društvene priuštivosti medija	41
2.5.5. Teorija multipleksnosti medija	42
2.6. Ukrštanje teorija interpersonalnih i masovnih medija	42
2.6.1. Maspersonalna komunikacija	43
2.6.2. Masovna samokomunikacija	45
Pitanja za proveru znanja	46

3. Razumevanje odnosa tehnologije i društva	47
3.1. Shvatanja tehnologije kao autonomne u odnosu na društvo.....	49
3.1.1. Tehnološki determinizam.....	49
3.1.2. Supstancijalistička shvatanja tehnologije	51
3.2. Shvatanja tehnologije kao podložne kontroli	53
3.2.1. Instrumentalističko shvatanje tehnologije.....	53
3.2.2. Konstruktivistička viđenja tehnologije	55
3.2.3. Kritičko viđenje tehnologije.....	57
Pitanja za proveru znanja.....	60

II DRUŠTVENI ASPEKTI RAZVOJA E-KOMUNICIRANJA 61

4. Društveni aspekti razvoja ranih tehnologija e-komuniciranja – telegraf i telefon	63
4.1. Društvene posledice razvoja telegrafa.....	65
4.2. Društvene posledice razvoja telefona.....	70
Pitanja za proveru znanja.....	77
5. Razvoj bežičnog komuniciranja – od bežičnog telegrafa do mobilnog telefona	79
5.1. Počeci bežičnog komuniciranja – bežični telegraf	80
5.2. Od bežične ka mobilnoj komunikaciji – mobilni telefoni	82
5.3. Društveni efekti mobilnog komuniciranja.....	84
5.4. Problemi mobilnog komuniciranja	87
Pitanja za proveru znanja.....	91
6. Društveni razvoj interneta	93
6.1. Korisnici kao kreatori interneta	96
6.2. Stvaranje i naseljavanje sajber prostora	101
6.2.1. Nastanak foruma	101
6.2.2. Nastanak pričaonica	102
6.2.3. Nastanak virtuelnih svetova.....	103
6.2.4. Nastanak blogova.....	105
6.2.5. Nastanak digitalnih platformi za društveno umrežavanje.....	106
Pitanja za proveru znanja.....	109

III DRUŠTVENE MREŽE I MEDIJI 111

7. Razumevanje društvenih mreža.....	113
7.1. Od zajednica ka mrežama.....	113
7.2. Onlajn društvene mreže.....	116
7.3. Uspostavljanje novih kontakata.....	119
7.3.1. Uspostavljanje emotivnih veza na internetu.....	122
7.4. Virtuelni socijalni kapital	125
Pitanja za proveru znanja.....	128
8. Digitalne platforme za interpersonalno komuniciranje.....	129
8.1. Komunikacioni onlajn kanali	130
8.1.1. Imejl.....	130
8.1.2. Mesindžeri	133
8.2. Komunikacione platforme na internetu	136
8.2.1. Forumi	137
8.2.2. Pričaonice	139
8.2.3. Digitalne platforme za društveno umrežavanje.....	140
Pitanja za proveru znanja.....	144
9. Društveni mediji.....	145
9.1. Definisanje i tipologija društvenih medija.....	146
9.2. Blogovi	147
9.3. Kolaborativni projekti	149
9.4. Samopredstavljanje i samootkrivanje na digitalnim platformama za društveno umrežavanje.....	152
9.5. Zajednice sadržaja	158
9.6. Virtuelni svetovi.....	161
Pitanja za proveru znanja.....	164

IV DIGITALNO DRUŠTVO 165

10. Interpersonalna onlajn komunikacija i P2P ekonomija	167
10.1. P2P interakcije i e-trgovina	169
10.2. Novi P2P poslovni modeli.....	171
10.3. Poverenje kao faktor P2P ekonomije.....	178
10.4. Nove forme rada u P2P ekonomiji	179
Pitanja za proveru znanja.....	183

11. Onlajn politički aktivizam.....	185
11.1. Uloga digitalnih tehnologija u političkom angažovanju građana	186
11.1.1. Informisanje	186
11.1.2. Komunikacija i koordinacija.....	188
11.1.3. Onlajn javna sfera	189
11.2. Negativne posledice aktivističke upotrebe interneta	192
11.3. Kompjuterizovana propaganda.....	193
11.3.1. Strategije i tehnike kompjuterizovane propagande.....	194
11.3.2. Botovi kao oruđe političke borbe na internetu.....	197
Pitanja za proveru znanja.....	199
12. Onlajn rizici	201
12.1. Razumevanje onlajn rizika	202
12.2. Onlajn rizici povezani sa nesavesnim ponašanjem IT kompanija	203
12.3. Onlajn rizici povezani sa agresivnim ponašanjem	208
12.3.1. Širenje nasilnih sadržaja kroz društvene medije	208
12.3.2. Digitalno nasilje	210
12.4. Seksualni rizici na internetu	211
12.4.1. Seksualne veze sa strancima sa interneta.....	211
12.4.2. Onlajn seksualno uznemiravanje i zavođenje	212
12.4.3. Sexting.....	213
12.5. Vrednosni onlajn rizici	214
12.5.1. Širenje lažnih i neproverenih informacija.....	214
12.5.2. Podsticanje na rizična ponašanja.....	217
12.6. Mladi u Srbiji i digitalni rizici	220
Pitanja za proveru znanja.....	222
Literatura	225
Spisak slika	237
Spisak tabela	239
Indeks pojmova	241
Biografija autora	245

PREDGOVOR

Udžbenik *Sociologija e-komunikacija* namenjen je studentima Saobraćajnog fakulteta koji slušaju istoimeni predmet na prvoj godini studija. Osim njih, ovaj udžbenik mogu koristiti nastavnici i studenti drugih visokoškolskih ustanova u Srbiji koje u svom planu i programu imaju oblasti koje su delom ili u celini pokrivene njegovim sadržajem.

Sam udžbenik je nastao kao rezultat dve decenije dugog rada na uspostavljanju nove sociološke discipline koja je u centar svog interesovanja postavila društvene aspekte, odnosno uzroke i posledice, elektronskog komuniciranja. Nakon pionirskih istraživanja koje sam u srpskim internet pričaonicama sproveo pre bezmalo 20 godina, prvi značajan korak ka institucionalnom uspostavljanju nove naučne oblasti u domaćim okvirima činilo je uvođenje novog izbornog predmeta za studente Saobraćajnog fakulteta još 2007. godine pod nazivom Sociologija komunikacija. Uprkos nešto opštijem naslovu gradivo ovog predmeta je od početka bilo koncipirano tako da omogućiti razumevanje društvenih aspekata elektronskog komuniciranja. U narednim godinama sam ovu oblast, u domaćim okvirima, postepeno razvijao kroz uspostavljanje novih kurseva na master studijama Saobraćajnog fakulteta, Filozofskog fakulteta i Fakulteta dramskih umetnosti, kao i doktorskih studija na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Konačno, nakon 20 godina naučnoistraživačkog rada i 15 godina podučavanja o društvenim aspektima elektronskog komuniciranja, objavljivanjem ovog udžbenika zaokružujem inicijalni proces uspostavljanja nove oblasti sociološkog proučavanja i podučavanja u Srbiji. Po mom saznanju ovaj udžbenik kao i studijski predmeti koje predajem jedinstveni su na Univerzitetu u Beogradu, ali i na drugim univerzitetima u Srbiji. Zbog toga se nadam da će objavljivanje udžbenika *Sociologija e-komunikacija* biti podsticajno i za druge nastavnike u Srbiji i regionu koji su dovoljno entuzijastični da rade na reformisanju nastavnih programa uvođenjem kurseva koji bi se iz sociološke perspektive bavili jednom od najdinamičnijih oblasti transformacije savremenog društva – elektronskim komunikacijama.

Građa koja je izložena u ovom udžbeniku je najvećim delom potpuno nova i namenski je pisana za njegove potrebe. Deo poglavlja koja se bave istorij-

skim aspektima razvoja elektronskog komuniciranja je adaptiran na osnovu mojih ranijih tekstova kao što su i drugi tekstovi koje sam pisao u poslednjih desetak godina sporadično korišćeni u nekim od poglavlja i kao takvi jasno navedeni.

Udžbenik *Sociologija e-komunikacija* je podeljen na četiri osnovna segmenta. U **prvom segmentu**, koji obuhvata prva tri poglavlja, definišu se osnovni pojmovi i teorije elektronskog interpersonalnog komuniciranja. Uvodni segment udžbenika je postavljen multidisciplinarno kako bi se studentima koji nisu imali dodira sa sociološkim i/ili komunikološkim konceptima pružio osnovni okvir za pravilno razumevanje fenomena interpersonalnog e-komuniciranja. Zbog toga sam smatrao važnim da ih upoznam sa osnovnim elementima komunikacionog procesa, ali i sa osnovnim konceptima koji se tiču društvenih posledica snažnog upliva digitalnih tehnologija u naš svakodnevni život. Takođe, u ovom delu udžbenika se određuje i predmet sociologije e-komunikacija. Važno je dodati i to da elektronski masovni mediji i fenomen masovne komunikacije, budući da pripadaju već ustanovljenim i naučno dobro pokrivenim oblastima, ostaju van fokusa ovog udžbenika.

Drugi segment, koji pokrivaju poglavlja 4, 5 i 6, sastoji se od sociološko-istorijske analize razvoja tehnologija interpersonalnog e-komuniciranja. Smatrao sam da za pravilno tumačenje društvenih aspekata elektronskog komuniciranja moramo da se vratimo na početak, odnosno u najraniju tačku masovnog upliva komunikacionih tehnologija u svakodnevni život ljudi. Zbog toga, ovaj segment udžbenika započinjem objašnjavanjem društvenih aspekata široke upotrebe telegrafa koga neki autori nazivaju viktorijanskim internetom, nakon čega se pažnja usmerava na društvene aspekte upotrebe telefona kome su, za razliku od telegrafa, bile potrebne decenije da se izbori za status ključnog elektronskog sredstva za interpersonalnu komunikaciju. Nakon toga, u ovom segmentu se bavim i društvenim aspektima razvoja savremenih tehnologija e-komuniciranja, mobilnim komunikacijama i internetom.

Treći segment, koji obuhvata poglavlja 7, 8 i 9, se u potpunosti fokusira na savremeni fenomen onlajn komuniciranja. Kroz ova poglavlja se identifikuju i definišu digitalne platforme za interpersonalno komuniciranje, nakon čega se objašnjavaju društveni aspekti, odnosno uzroci i posledice njihove široke primene. Ovde se posebna pažnja poklanja društvenim medijima koji postaju ključne komunikacione platforme za organizovanje društvenog života savremenih ljudi.

Na kraju, **četvrti segment** je posvećen političkoj i ekonomskoj sferi koje zajedno sa kulturnom koja se provlači kroz više poglavlja ovog udžbenika, tvore društveni sistem. Studenti će moći da vide kako interpersonalna, P2P upotreba digitalnih tehnologija transformiše ekonomski i politički život tako što otvara prostor za nikad snažniji prodor međusobno umreženih pojedinaca u ove sfere. Naravno, upotreba digitalnih tehnologija za interpersonalno komuniciranje pored

niza pogodnosti nosi sa sobom i niz opasnosti kojima je posvećeno poslednje poglavlje.

Ovaj predgovor ne bi bio potpun ukoliko bi izostale zahvale kolegama i koleginicama, mahom mojim ličnim prijateljima bez čije pomoći ovaj udžbenik ne bi dobio finalnu formu u kojoj se pojavljuje pred studentima. Pre svega, moja zahvalnost ide recenzentkinjama, dr Mariji Babović, redovnoj profesorki Univerziteta u Beogradu – Filozofski fakultet, dr Ani Martinoli, redovnoj profesorki Univerziteta u Beogradu – Fakultet dramskih umetnosti i dr Jeleni Kleut, vanrednoj profesorki Univerziteta u Novom Sadu – Filozofski fakultet, čije polje naučne i stručne ekspertize najbolje odslikava multidisciplinarnost ovog udžbenika. Pored njih, veliku zahvalnost dugujem i saradnici, doktorandkinji Kristini Pejковиć koja je uložila veliki trud i energiju u čitanje ovog štiva u fazi njegovog nastajanja.

Takođe, želim da se zahvalim koleginicama i kolegama koji su deo svojih istraživačkih napora usmerili u pravcu osnaživanja nove sociološke discipline koju u domaćim okvirima pokušavam da uspostavim. Ovde, pre svega, mislim na profesora Miloša Bešića, dragog prijatelja i kolegu sa kojim sam objavio nekoliko koautorskih radova iz ove oblasti. Pored njega, zahvaljujem se i profesorki Jelisaveti Vukelić sa kojom zajednički razvijam polje digitalne sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

Naposletku, neizmernu zahvalnost dugujem supruzi, profesorki Marijani Petrović bez čije nesebične i stručne pomoći, kao i u slučaju prethodnih knjiga koje sam objavio, bi ovaj udžbenik svakako bio manje prijemčiv za studente Saobraćajnog fakulteta nego što je to, nadam se, sada slučaj.

Posebna zahvala ali i posveta ide upravo pomenutim studentima sa kojima se svakodnevno srećem poslednjih 20 godina. Dok sam pokušavao da im prenesem svoja saznanja o snažnim društvenim promenama koje sve intenzivnije osećamo, istovremeno sam učio od njih. Razumevanje društvenih aspekata upotrebe digitalnih tehnologija je praktično nemoguće bez svakodnevnog kontakta sa mladim ljudima koji su ujedno i najverniji korisnici ovih tehnologija. Svakodnevno ih koristeći oni menjaju tehnologije, menjajući usput sebe i okruženje u kome stasavaju, tvoreći tako nerazmrsivo klupko društvenog i tehnološkog tkiva u koje je utkan naš svakodnevni život.

U Beogradu, jun 2022.

Autor